

BESCHERMING VAN HET VLEGEND HERT IN LIMBURG

J.T. Smit, Stichting European Invertebrate Survey – Nederland, Postbus 9517, 2300 RA Leiden

R. Krekels, Bureau Natuurbalans – Limes Divergens BV, Postbus 31070, 6503 CB Nijmegen

L.S.G.M. Verheggen, Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg, Postbus 154, 6040 AD Roermond

Nederland haar grootste en spectaculairste kever, het Vliegend hert (*Lucanus cervus*), heeft het moeilijk. Zijn oorspronkelijke verspreidingsgebied in Nederland is teruggedrongen tot slechts vier kerngebieden, die wel wat hulp kunnen gebruiken. Twee van de vier kerngebieden liggen (gedeeltelijk) in Limburg. Reden te meer om ons met vereende kracht in te zetten voor de bescherming van dit fraaie dier in Limburg. Om die reden wordt in 2005 een beschermingsplan voor het Vliegend hert in Limburg opgesteld.

INLEIDING

Het Vliegend hert is zondermeer het spectaculairste insect van Nederland. Met name het mannetje is met zijn opvallende, buitenproportionele geweevormige kaken en een grootte tot wel negen centimeter een bizarre verschijning. De vervaarlijk uitziende kaken dienen om vrouwtjes en rivaliserende mannetjes te imponeren en niet om mee te eten. Het vrouwtje is een stuk kleiner en mist deze markante kaken (figuur 1). Door de verborgen levenswijze worden deze dieren niet snel opgemerkt in het veld. Hierdoor is het moeilijk om de soort te inventariseren en de verspreiding in kaart te brengen. Dit is echter wel van belang om de bescherming op een

nuttige manier invulling te geven. De afgelopen jaren is er veel onderzoek gedaan naar het Vliegend hert, met name naar de landelijke verspreiding maar ook naar de mogelijkheden voor inventarisatie en monitoring. Dit jaar zal EIS - Nederland, in opdracht van de stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen (IKL) in Limburg en in samenwerking met Bureau Natuurbalans - Limes Divergens een onderzoek uitvoeren in de provincie Limburg. Dit onderzoek wordt gerealiseerd dankzij het provinciaal programma 'Zuid-Limburg, Vitaal Platteland' met subsidie van de Europese Unie en de provincie Limburg. Het doel is om uiteindelijk een concreet en effectief beschermingsplan op te stellen voor de meest bedreigde populaties

in Limburg. Hiervoor is het noodzakelijk om een zo nauwkeurig mogelijk beeld te hebben van de verschillende populaties in Limburg. Daarom willen we iedereen dan ook oproepen om waarnemingen door te geven.

WETTELIJKE BESCHERMING

De toegenomen aandacht voor deze soort van de laatste jaren heeft alles te maken met de verschillende nationale en internationale natuurbeschermingswetten die verordenen dat deze soort actief beschermd moet worden. De belangrijkste hiervan zijn de Europese Habitatrichtlijn en de nationale Flora- en Faunawet. Het Vliegend hert is opgenomen op bijlage 2 van de Habitatrichtlijn. Deze bevat soorten met een lidstaatoverstijgend gemeenschappelijk belang. Voor deze soorten is het aanwijzen van speciale beschermingszones vereist. De soorten van de Habitatrichtlijn zijn in Nederland integraal overgenomen in de Flora- en Faunawet en genieten op die manier wettelijke bescherming.

LEEFWIJZE

Het Vliegend hert is in sterke mate afhankelijk van ondergronds, dood (eiken)hout dat is aangetast door witrotschimmels. De larven leven van dit dode hout, maar kunnen de lignine van vers dood hout niet zelf afbreken. Daar hebben ze de schimmels voor nodig. De ontwikkeling van de larven duurt vier tot acht jaar. De volgroeide larven verpoppen in het najaar in de grond, waarna de volwassen kevers de volgende zomer uitkomen. De volwassen dieren zijn met name te vinden op stammen en dikke takken van eikenbomen, vooral rond wonden waar sap uit vloeit (figuur 2). Vaak is dit ook de plek

FIGUUR 1

Een vrouwtje en de kop van een mannetje van het Vliegend hert (*Lucanus cervus*) naast elkaar op een boomstam (foto: Gerrit Rekers).

FIGUUR 2

Twee mannetjes en twee vrouwtjes van het Vliegend hert (*Lucanus cervus*) bij elkaar op een plek met uitvloeiend sap op de stam van een eik (foto: Mark Zekhuis).

waar de paring plaats vindt. De mannetjes worden vooral op warme zomeravonden vliegend waargenomen.

VOORKOMEN

Het oorspronkelijk verspreidingsgebied van het Vliegend hert strekte zich uit over het zuidoosten van Nederland, westelijk tot Tilburg en de Utrechtse Heuvelrug en noordelijk tot aan Exloo, Drenthe (figuur 3). Dit gebied is teruggedrongen tot vier kerngebieden, waarvan er twee (gedeeltelijk) in Limburg liggen (figuur 4). Door de afhankelijkheid van dood hout zijn de dieren gebonden aan bossen en houtwallen. Voor-

heen werd aangenomen dat het Vliegend hert vooral afhankelijk was van eikenbossen. Tegenwoordig wordt echter gedacht dat de broedplaatsen zich niet in dichte (eiken)bossen bevinden, waar het koel is, maar eerder in halfopen landschappen zoals gevarieerde bosranden en houtwallen. In Twente wordt deze soort uitsluitend gevonden in houtwallen en eikenlanen langs wegen en paden (PATER & ZEKHUIS, 2002). Nederland ligt aan de noordwestrand van het verspreidingsgebied van het Vliegend hert, hiermee is het waarschijnlijk dat de temperatuur een belangrijke limiterende factor is voor de ontwikkeling van de larven. Recente experimenten met behulp van kunstmatige broedplaatsen wees uit

dat het Vliegend hert een voorkeur heeft voor opstellingen in de zon boven die in de schaduw (SMIT & HENDRIKS, 2005).

SITUATIE IN LIMBURG

NOORD-LIMBURG

Van oudsher zijn er waarnemingen bekend uit Limburg en reeds vanaf het begin van de 19^e eeuw uit beide huidige kerngebieden, Zuid-Limburg en de omgeving van Groesbeek (figuur 5). In de omgeving van Groesbeek worden de meeste waarnemingen gedaan in een beboste omgeving. De verschillende populaties in deze omgeving lijken door te lopen in het Reichswald in Duitsland, of dat ook daadwerkelijk zo is moet nog blijken. Het Vliegend hert heeft het namelijk in deze omgeving niet altijd even makkelijk gehad. Lange tijd heeft er op de Jansberg bij Plasmolen een populatie gezeten (WEGMAN, 1959). Nadien zijn er zo'n 35 jaar geen waarnemingen meer gedaan in dit gebied. De laatste jaren zijn er echter weer drie exemplaren waargenomen; in 1996, 2000 en 2003. Het is duidelijk dat er in de directe omgeving goede populaties aanwezig zijn, bijvoorbeeld in het Reichswald, in de bosrand op de grens met Nederland en op het terrein van het Medisch centrum Dekkerswald. Komend jaar wordt er onder andere met behulp van collega's in Duitsland gekeken wat de mogelijkheden zijn om het Vliegend hert in deze omgeving op een grensoverschrijdend niveau te beschermen. Dit project zal uitgevoerd worden in opdracht van het Expertisecentrum van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Een stuk zuidelijker dan Groesbeek is in 2003 een onbevestigde waarneming gedaan in het gebied de Bergerheide, vlak bij het dorpje Well. Hier zijn de periode 1911 tot 1914 enkele exemplaren waargenomen.

FIGUUR 3
Oorspronkelijk verspreidingsgebied van het Vliegend hert (*Lucanus cervus*) in Nederland.

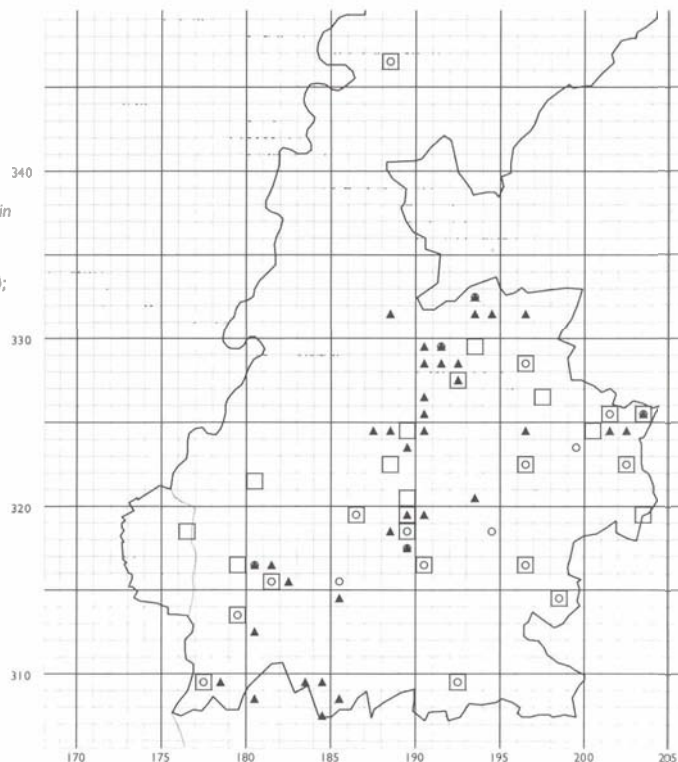

FIGUUR 4
Huidig verspreidingsgebied van het Vliegend hert (*Lucanus cervus*) in Nederland.

FIGUUR 5
Alle vindplaatsen van het Vliegend hert (*Lucanus cervus*) in Limburg.

FIGUUR 6
Verspreiding van het vliegend hert (*Lucanus cervus*) in Zuid-Limburg in de perioden:
voor 1950 (33 hokken);
van 1950 tot 1990 (30 hokken);
▲ vanaf 1990 (50 hokken).

MIDDEN-LIMBURG

Uit het gebied tussen beide kerngebieden zijn slechts enkele betrouwbare meldingen bekend (tabel 1). Daarnaast zijn er uit dit gebied nog enkele onbevestigde waarnemingen. In 2004 is er nabij Sint Odiliënberg een waarneming gedaan. Iets ten noorden hiervan is in 1995 een waarneming gedaan bij Melick, in het stuk heide en bos tegen de Keulse baan. Niet ver daarvandaan, net over de grens in het Duitse Elmpter Wald is in 1999 nog een mannetje waargenomen (JANSEN, 2000). Hij meldt tevens dat de soort ook waargenomen zou zijn in het Munnichsbos, in dezelfde omgeving. Dus ook in deze omgeving zou een populatie kunnen zitten. We hopen hierover met het onderzoek van 2005 uitsluitsel te kunnen geven.

ZUID-LIMBURG

In Zuid-Limburg valt direct op dat de meeste waarnemingen gedaan worden in de diagonale lijn van Brunssum/Kerkrade naar Eijsden (figuur 6). Ten noordwesten hiervan zijn er praktisch geen waarnemingen en ten zuidoosten zijn er slechts enkele verspreid liggende oude waarnemingen, terwijl er in deze regio voldoende stukken bos en holle wegen zijn (HERMANS, 1994). De waarnemingen uit aangrenzende delen in België

doen vermoeden dat het Vliegend hert hier ook zou moeten kunnen voorkomen (THOMAES & VANDEKERKHOVEN, 2004).

INVENTARISATIE EN MONITORING

Het is gebleken dat er geen standaard inventarisatie- en monitoringsmethoden zijn voor het Vliegend hert. Omdat de kennis van de verspreiding van essentieel belang is voor een effectieve bescherming is er gezocht naar andere methoden. Hierbij is gebleken dat het ondervragen van bewoners, recreanten en beheerders de beste methode is om verspreidingsgegevens te verzamelen. De afgelopen jaren is er zowel regionaal, in Gelderland, Twente en Utrecht, als landelijk onderzoek gedaan naar de verspreiding van het Vliegend hert. In alle ge-

vallen is er veel publiciteit geweest rond deze soort, waarbij met name het plaatsen van oproepen een grote bijdrage hebben geleverd aan het onderzoek.

BESCHERMING IN LIMBURG

Recent is duidelijk geworden dat het Vliegend hert niet zo zeer afhankelijk is van dichte eikenbossen, maar juist van meer open situaties zoals bosranden en houtwallen. Dit inzicht vergt een andere aanpak voor een effectieve bescherming van het Vliegend hert dan alleen de verandering die 15 à 20 jaar geleden is ingetreden in het bosbeheer. Het voorheen parkachtige beheer van bossen is sindsdien verruild voor een meer natuurlijke aanpak, waarbij onder andere het aanbod aan dood hout flink is toegenomen. Deze verandering in beheer is bijvoorbeeld bij

TABEL 1
De waarnemingen van het Vliegend hert (*Lucanus cervus*) tussen de beide kerngebieden Zuid-Limburg en omgeving Groesbeek.

Vindplaats	Datum	Aantal exemplaren	Waarnemer
Echt	1801	1 mannetje	Van Roon
Echt	1952?	1 exemplaar	Frankenhuyzen
Heijen	1960	1 mannetje en 1 vrouwtje	HGB Vullings
Panningen	1979	1 mannetje	A Sonnemans (KRIKKEN & PIJERS, 1982)
Melick	1995	1 dood vrouwtje	W Jansen
Venlo	Midden 19 ^e eeuw	5 mannetjes en 2 vrouwtjes	Van der Brandt
Well	1911-1914	3 mannetjes	C Willemsse

FIGUUR 7

Verkeersslachtoffers van het Vliegend hert (*Lucanus cervus*) bij de populatie langs een holle weg tussen Jabeeek en Bingletrade (foto: René Krekels).

zweefvliegen duidelijk merkbaar: de soorten waarvan de larven in dood hout leven breiden zich behoorlijk uit in Nederland. Bij het Vliegend hert, waarvan de larven ook van dood hout leven, is deze trend nog niet zichtbaar. Hiervoor zal er bij het beheer meer aandacht moeten komen voor houtwallen en bosranden. Een goede handreiking hiervoor is te vinden in het boek 'Bosrandbeheer voor vlinders en andere ongewervelden' (VELING *et al.*, 2004), waarin ook het Vliegend hert besproken wordt.

Een ander probleem waar het Vliegend hert mee te kampen heeft is het feit dat deze erg honkvast is. Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat de vrouwtjes, in tegenstelling tot de mannetjes, weinig vliegen waardoor (her)kolonisatie van gebieden erg langzaam gaat. Hierdoor kan een populatie langdurig veel schade ondervinden van bijvoorbeeld verkeer als de broedplaats zich te dicht bij een weg bevindt. Een voorbeeld hiervan is de populatie langs een holle weg bij Jabeeek - Bingletrade. Jaarlijks worden hier tientallen dieren doodgerekend (figuur 7).

CONCLUSIE

Binnen het kader van het beschermingsplan worden de verschillende Limburgse populaties zo nauwkeurig mogelijk in kaart gebracht. Per populatie worden de bedreigingen en beschermingsmogelijkheden zo concreet mogelijk aangegeven. In de toekomst zullen we zeker proberen aansluiting te vinden bij de populaties in de aan-

grenzende gebieden in België en Duitsland. Er lijken goede kansen te liggen in heel Zuid-Limburg en bij Groesbeek richting het Reichswald, maar mogelijk ook bij Sint Odiliënberg, aansluitend op de eventuele populatie in het Elmpterwald.

OPROEP

Hierbij willen wij eenieder oproepen om waarnemingen van het Vliegend hert door te geven, het liefst voorzien van een foto. De gegevens die in ieder geval genoteerd dienen te worden zijn: 1) het geslacht; 2) het aantal individuen; 3) de datum en 4) de vindplaats, zo nauwkeurig mogelijk en het liefst voorzien van Amersfoortcoördinaten. Ook aantekeningen over het gedrag zijn zeer welkom. Vergeet niet uw naam en e-mailadres of telefoonnummer te noteren, zodat eventuele details nagevraagd kunnen worden. Oude waarnemingen en waarnemingen uit andere provincies zijn uiteraard ook welkom.

Deze oproep is ook gericht aan waarnemers die naar aanleiding van eerdere oproepen in dit tijdschrift gereageerd hebben. Wij willen deze waarnemingen graag gebruiken voor het provinciale beschermingsplan.

Voor meer informatie zie de website: www.naturalis.nl/vliegendhert.

Waarnemingen kunnen worden opgestuurd naar het kantoor van het Natuurhistorisch Genootschap. De waarnemingen worden doorgestuurd naar EIS-Nederland.

SUMMARY

CONSERVATION OF THE STAG BEETLE IN LIMBURG

The distribution area of the Stag Beetle (*Lucanus cervus*) in the Netherlands has declined dramatically over time. Nowadays, this species can only be found four key areas, two of which lie partially in the province of Limburg. In 2005, we intend to draw up a species action plan for the province of Limburg. To this end, all populations will be mapped and their threats and conservation opportunities will be estimated. Both areas offer several opportunities to connect populations with those in Belgium or Germany.

LITERATUUR

- JANSEN, S., 2000. Nieuwe waarnemingen van het Vliegend hert in Limburg. *Natuurhistorisch Maandblad* 89 (5): 87-90.
- HERMANS, J., 1994. Recente waarnemingen van het Vliegend hert in Limburg. *Natuurhistorisch Maandblad* 83 (5): 86-88.
- KRIKKE, J. & H.C. PIJERS 1982. Het Vliegend hert *Lucanus cervus* (Linnaeus) in Nederland. *Nieuwsbrief EIS-Nederland* 12: 35-43.
- PATER, R. & M. ZEKHUIS 2002. Ervaren met het Vliegend hert in Noordoost Twente. Onderzoek naar verspreiding en ecologie Vliegend hert door middel van interviews. *Landschap Overijssel*, Dalfsen.
- SMIT, J.T. & P. HENDRIKS, 2005. Broedstoven voor Vliegende herten. *Natura* 2005 (2): 44-46.
- THOMAS, A. & K. VANDEKERKHOVEN 2004. Ecologie en verspreiding van het Vliegend hert in Vlaanderen. Instituut voor Bosbouw en Wilbeheer, Geraardsbergen.
- VELING, K., SMIT, J.T. & V. SIEBERING 2004. Bosrandbeheer voor vlinders en andere ongewervelden. *KNNV uitgeverij*, Utrecht.
- WEGMAN, F.W. 1959. Vliegende herten op de Jansberg. *Toeristen-Kampioen* 20: 442-443.